

לאור החכמה

לאור חכמתו של רבינו בעל 'אור שמח' ו'משך חכמה'

עלון מס' 11 | פרשת ויחי תשפ"א

שמחת התורה

עומקה של תורה

הנחלת הבכורה

ויאמר ליוסף הנה אביך חולה (בראשית מח א)

א: במעמד זה נתן יעקב לבני יוסף נחלה כפולה בארץ ישראל, הוא נטל את דין הבכורה מראובן ונתנה ליוסף כמאמרו (לקמן פסוק כב וברש"י) 'נתתי לך שכם אחד על אחיך'. מפני מה המתין בהורשה זו עד לחוליו האחרון.

ב: יש להניח שכשם שעצם הירושה היא מציאות הקיימת גם קודם מתן תורה בלא החובה לקיימה, כך גם מציאות חשיבות הבכורה וסיבתו לקבל פי שניים הייתה גם קודם מתן תורה, רק החובה לקיים זאת לא הייתה קודם מתן תורה.

ג: האבות קיימו מרצונם את כל ההלכות שהתחייבו עליהם בניהם בקבלת התורה, מלבד אלו שהיה להם צורך גדול שלא לקיימם לפי שעה.

ד: שני הלכות נאמרו בירושה: לגבי נישול הבכור מבכורתו נאמר 'לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור', שזה לא יתאפשר בשום צורה.

ולגבי העדפת בן אחד על גבי האחרים בלא נישול הבכור ובלא נישול מוחלט של אחד מהם נאמר 'והיה ביום הנחילו את בניו', שמכאן למד רבי יוחנן בן ברוקה (ב"ב קל). שיכול האב להנחיל לאחד יותר מלאחרים, ונפסק ברמב"ם (נחלות פ"ו ה"ב) שאפשרות זו היא רק בהיות האב שכיב מרע ונוטה למות.

אף שעצם העתקת הבכורה מראובן נעשית שלא כדיני התורה מפאת צורך, מכל מקום העדפת בן אחד על פני האחרים תיתכן על פי תורה קודם מותו, ולכן המתין יעקב עם הנחלה זו עד להיותו שכיב מרע.

ה: בהעדפה זו המותרת על פי דברי רבי יוחנן בן ברוקה יש דין נוסף, כתבו האחרונים (חי' רעק"א חו"מ סי' רפ"א סק"א, נתי"ה"מ שם סק"ג) שאין האב מוריש בראוי לבא לו אלא במוחזק אצלו, וגם את הלכה זו קיים יעקב, ושינה בירושה המוחזקת ולא בראויה.

ו: הנה כתב הרמב"ם (הקדמה לפיהמ"ש, וראה יסוה"ת פ"י ה"ד) שכשה' מראה דבר לנביא הוא יכול להשתנות מחמת מעשיו בין לטובה ובין לדעה, אך כשמורהו לאחרים אין הטובה יכולה להשתנות, וזה כדי לאמת את דברי הנביאים.

ז: הבורא הבטיח את יעקב (לעיל לה יב) 'לך אתננה ולזרעך אחריך', נבואה כלפי עצמו וכלפי אחרים, אך יעקב טרם הורישו את יוסף יתר על אחיו, מקדים 'קל שדי נראה אלי' לומר שהייתה לו נבואה בזה, ... 'ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך' לומר שמנחיל רק את ההבטחה כלפי זרעו. כי נבואה לטובת אחר אינה יכולה להשתנות והרי הוא כמו מוחזק בקרקע, ויכול להוריש למי שירצה מבין יורשיו.

ח: הצורך הגדול שהיה ליעקב להעתיק את הבכורה שלא כדיני התורה, הוא כדי להוציאה מראובן משום 'פחו כמים' (לקמן מט ד וברש"י), ולתתה ליוסף שכר טרחתו בקבורת יעקב (לקמן פסוק כב וברש"י).

מכל מקום, כיון שלמראית עין עבר יעקב על רצון ורוח התורה, המצווה על האב להשליך את שנאתו לאם הבכור ואת אהבתו לאם הפשוט, ויעקב הלא העדיף את בן רחל האהובה על בן לאה השנואה הבכור, הזמינה ההשגחה את ביכורו של יוסף לאפרים הבכור, ונתנה בכך מקום ליעקב להראות שהעדפתו ליוסף טהורה, כשם שהעדיף את מנשה הצעיר לאפרים הבכור אף שהם בני אם אחת.

(משך חכמה בראשית מח א)

אור הדעת

פרקי מחשבה

צלותי ובעותי

בחרבי ובקשתי (בראשית מח כב)

שתפילת הרבים פירושה התפילה המיוחדת לרבים שפעולתה בעצם קיומה גם ללא כוונה יתרה, ותפילת היחיד היא המיוחדת ונוצרת על ידו ומתקבלת רק מתוך כוונה יתרה.

ד: אחיתופל היה מחדש שלש תפילות בכל יום (ירושלמי ברכות פ"ד ה"ד). יתכן שעל זה היה משתבח דוד בזמרו על מפלת אחיתופל (תהילים נה יח) 'ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי', כי שמע לשיחת ופשטות התפילות הקבועות, על פני תחינותיו וחיידושו של אחיתופל הזקוקות לכוונה רבה.

גם הקיש קל וחומר בעצמו (שם ו י), 'שמע ה' תחינתי' שהיא הבקשה המיוחדת וזקוקה לכוונה גדולה, אם כן ודאי 'ה' תפילתי יקח' כי היא פועלת מצד עצמה גם ללא כוונה יתרה.

ה: יעקב קרא לתפילה הסדורה בשם חרב ולבקשה הייחודית בשם קשת, כי כח החרב בעצם חדותה ולא תלויה במאמצי הלוחם, (ועל כן גם הרוצח בברזל חד נהרג בלא אומדן היכולת להרוג (רמב"ם רוצח פ"ג ה"ד) כי יכולתה של החרב תמידית ומצד עצמה), וכח הקשת אינה בעצם החץ כי אם בעצמת מתיחת הקשת על ידי הלוחם, על כן התפילה המועילה מצד מציאותה נקראה בשם חרב והבקשה התלויה בכוונת המתפלל קרויה קשת.

ו: הקורא קריאת שמע על מיטתו ובכוונה קלושה מפאת עייפותו, עשוי היה לזלזל ביכולתה של קריאה זו, על כן מודיעו דוד (תהילים קמט ו, ברכות ה.) כי חרב של שתי פיות בידו, ויכולת ניתנה בקביעתה וסדרה מתוך עצם אמירתה, כחבר הזו הפועלת מעצם חודה.

(משך חכמה בראשית מח כב)

א: אונקלוס תרגם בצלותי ובעותי, משמעות תרגומים אלו הם: צלותי הוא לשון צלילות וסדר (כמו 'שמעתתא בעי צילותא' (מגילה כח:), שהכוונה לצלילות הדעת בלא הפרעת מחשבה אחרת לסידורה הראוי), ובעותי לשון בקשה (כמו אם תבעיון בעיו (ישעיה כא יב)).

סידור התפילה נתקן על פי סדר קבוע, ומעכבין חלקיו אחד את השני, כמו שאמרו בתוספתא (מנחות ו ו) השבח והתפילה וההודאה מעכבין, על כן נקראת התפילה הקבועה וסדורה בשם צלותא. לעומתה הבקשה הפרטית שאינה בסדר התפילה הקבוע, נקראת על שם עצם פועלת הבקשה, בעותא.

ב: הבדל רב יש בין סדר התפילה לבקשה הפרטית, שלסדר התפילה די בכוונה בברכת אבות ולא צריך בכל סדר התפילה (ברכות לד:), גם די בכוונה פשוטה ולא נזכר גודל לכוונה זו, משום שתפילה זו נתקנה בצורתה הראויה להתקבל מעצם מציאותה.

אך המוסיף בקשה מעצמו, יש לה לצאת מעומק ליבו כדי להתקבל, עד שחשש רבי זירא (שם כט:): להוסיף דבר בתפילתו שמא יטרד ולא יצלה לכוונה זו, אף שלסדר התפילה הרגיל לא חשש.

ג: אפשר שזו כוונת חז"ל (תענית ח.) שדרשו שאין תפילתו של אדם נשמעת אא"כ משים נפשו בכפו, ומאידך נראה שיש כפרה אף בתפילה ללא כוונה, וביארו שתפילת רבים מתקבלת אף בלא כוונה יתרה, אך לתפילת היחיד צריך לשים נפשו בכפו.

משך הלב

מעשי תורה ויראה

מעלות וחסרונות

שמעתי בשם ר' מאיר שמחה זצ"ל, טרם שנתקבל לרב בדווינסק באו שני בעלי בתים חשובים לביאליסטאק לשאול עליו, והוא לא היה מתון ביותר בנעוריו ורכש לו מתנגדים בעירו, והוא היה גר אז בעליה והמדרגות לא היו מוארים, וכאשר לוח את השלוחים על המדרגות, אמר להם: הזהרו לכם יש שהמעלות שלי הם חסרונות אצל אחרים (מעלות ומדרגות הם שמות הנרדפים).

(הגיון וצחות, אפשטיין, עמ' 117)

חכמת חכמיו

בינת המקראות

נחלת נצח

ועתה שני בניך הנולדים לך כראובן ושמעון יהיו לי (בראשית מח ה)

א: מדוע שייכת הנחלה זו לזמן הנוכח, שעבור זה אמר 'ועתה', ועוד מדוע הזכיר שהם 'הנולדים לך' אחר שכבר קרא להם 'שני בניך'.

ב: ירושת ישראל בארצו היא גם לעתיד לבא, כאמור ליעקב 'אחוזת עולם', אך צורת החלוקה נאמרה בנבואת יחזקאל (מח לב) 'שער יוסף אחד' שחלקו שוה עם אחיו ואין לו כפל הבכורה (וכן פירשו את הנבואה רשב"ם (ב"ב קכב. ד"ה ועוד תניא כו) ותוס' (שם ד"ה ואידך)).

ג: אמת שהם הנולדים לך ויקבלו לנצח כדינם רק את חלקך שהוא חלק אחד, אך עתה בעולם הזה יהיו כראובן ושמעון הנולדים לי ויקבלו שני חלקים לזמן.

(משך חכמה בראשית מח ה)